

Μνήμων

Τόμ. 17 (1995)

Η ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ. ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΦΟΥΝΤΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.529](https://doi.org/10.12681/mnimon.529)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΦΟΥΝΤΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Κ. (1995). Η ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ. ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ. *Μνήμων*, 17, 147–161. <https://doi.org/10.12681/mnimon.529>

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΦΟΥΝΤΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Ίσως το πιο ανησυχητικό στοιχείο στις ελληνικές ιστορικές σπουδές σήμερα είναι ένα γενικό κλίμα εφησυχασμού. Ενώ σε άλλες χώρες οι ιστορικοί συζητούν τα προβλήματα που γεννιούνται από την ιστοριογραφία της κοινωνικής ιστορίας στη δεκαετία του 1990¹, συζητούν ακόμη και τη δυνατότητα να ασχολείται κανείς με την ιστορία σε αυτούς τους καιρούς (πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, τέλος του Ψυχρού Πολέμου, «τέλος των ιδεολογιών»), τέτοιος προβληματισμός λείπει από τα ελληνικά ιστορικά περιοδικά.

Η έλλειψη αυτή δημιουργεί αμηχανία στο νέο ιστορικό. Δεν είναι μόνον η αναθεώρηση των θεωρητικών αρχών που στήριξαν την πολιτική και ιστορική σκέψη μέχρι τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας. Πρόκειται για ένα γενικότερο ρεύμα έντονου σκεπτικισμού που διατρέχει την διεθνή βιβλιογραφία και που θέτει σε αυστηρή κριτική όλες τις μέχρι τώρα ερμηνευτικές παραδοχές της κοινωνικής ιστορίας. Η θεωρία αυτονομείται και «αποκεντρώνεται» από την πραγματικότητα και τα κοινωνικά δεδομένα δίνοντας έμφαση στην ετερότητα. Ακυρώνεται έτσι η ίδια η ιστορικότητα των ερμηνευτικών σχημάτων, η δυνατότητα της κριτικής τους. Ποιά στάση πρέπει να κρατήσει ο ιστορικός απέναντι σε αυτόν τον θεωρητικό καταναλωτισμό; Πέρα από τους όποιους ενδεχομένως σκοπούς εξυπηρετεί αυτός, θέτει ωστόσο το πρόβλημα

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και από αυτή τη θέση τον Αντώνη Λιάκο για τις κρίσιμες υποδείξεις του στις προηγούμενες εκδοχές αυτού του άρθρου και για την ενθάρρυνσή του.

1. Βλ. τη σχετική συζήτηση στα βρετανικά και αμερικανικά ιστορικά περιοδικά: D. Mayfield και Susan Thorne, «Social history and its discontents: Gareth Stedman-Jones and the politics of language», *Social History*, 17/2 (1992), σ. 167-188· Jonathan Lawrence και Miles Taylor, «The poverty of protest: Gareth Stedman-Jones and the politics of language - a reply», *Social History*, 18/1 (1993), σ. 1-16· James Vernon, «Who's afraid of the "linguistic turn"? The politics of the social history and its discontents», *Social History* 19/1 (1994), σ. 81-97· AHR Forum on «The old history and the new», *American Historical Review*, 94 (1989), σ. 654-698· Lawrence Stone, «History and post-modernism», *Past and Present*, 131 (1991), σ. 217-248.

της εγγραφής της θεωρίας στην κοινωνία. Και βέβαια δεν λύνουμε το πρόβλημα αδιαφορώντας γι' αυτό. Αν ο ιστορικός δεν μπορεί να εργαστεί χωρίς θεωρία, τότε θα πρέπει να ξανασυζητήσουμε τις θεωρητικές αρχές της εργασίας του, να ξανασκεφτούμε τις αναλυτικές κατηγορίες της κοινωνικής ιστορίας.

Η εργασία αυτή θα προσπαθήσει να δώσει ένα πλαίσιο τέτοιου προβληματισμού ακολουθώντας την τρέχουσα συζήτηση σχετικά με τη μελέτη και τη σημασία του θεσμικού λόγου των υποκειμένων. Θα προσπαθήσει να ορίσει τον τρόπο μελέτης της γλώσσας από τους ιστορικούς και θα θέσει ορισμένα προβλήματα ιστοριογραφικής πρακτικής: ζητήματα που συνδυάζουν το ενδιαφέρον για τις γλωσσικές δομές με την κριτική του τρόπου με τον οποίο ο ιστορικός καταλαβαίνει το παρελθόν, το αναλύει και το αφηγείται.

Ο προβληματισμός

Η στροφή στη γλώσσα ερμηνεύεται συχνά ως αντίδραση στην ανεπάρκεια της «κοινωνικής εξήγησης» που εφαρμόζει η κοινωνική ιστορία στην ερμηνεία των γεγονότων. Ο σκοπός της προσπάθειας είναι να φέρει στο προσκήνιο της ιστορικής έρευνας την «πολιτική» σαν βασικό παράγοντα ανάλυσης των ανθρωπίνων πράξεων. Η πολιτική βέβαια γίνεται αντιληπτή όχι ως ιστορία εκλογών, κομμάτων και κοινοβουλίων, αλλά ως διαδικασία ανάδειξης συλλογικοτήτων και αντιπροσώπευσής τους. Ο προβληματισμός δεν είναι καινούργιος: απηχεί την παλαιότερη συζήτηση για την σχέση κοινωνικής ύπαρξης και κοινωνικής συνείδησης. Ή αλλιώς, παραφράζοντας τον Stedman-Jones, είναι η συνείδηση που παράγει την πολιτική ή το αντίστροφο²; Η συζήτηση αρχικά προσανατολίστηκε σε ό,τι αφορά τη συγκρότηση της ταυτότητας «τάξης», αλλά προσφάτως έχει επεκταθεί στον τρόπο συγκρότησης και άλλων κοινωνικών ταυτοτήτων (λ.χ. φύλο, έθνος, κράτος).

Οι μαρξιστές ιστορικοί συσχέτισαν ευθέως την ταξική πολιτική με την ταξική συνείδηση θεωρώντας πως αυτές προσδιορίζονται άμεσα από το βαθμό ανάπτυξης των δυνάμεων της παραγωγής μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Έτσι η εργατική τάξη θεωρήθηκε ότι έχει «αντικειμενική» ύπαρξη, ότι είναι ένα σύνολο ανθρώπων που έχουν μία συγκεκριμένη σχέση με τα μέσα της παραγωγής και συνεπώς μπορεί να οριστεί σχεδόν μαθηματικά. Από αυτή τη θέση προέκυπτε ευθέως και η συνείδηση που «όφειλαν» να έχουν αυτοί οι άνθρωποι, αν ήταν ενημερωμένοι για τη θέση τους και τα πραγματικά τους συμφέροντα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο μικρό μόνον ενδιαφέρον για τη γλώσσα μπορούσε να υπάρξει.

2. G. Stedman-Jones, *Languages of class. Studies in English working class history 1832-1982*, Κάιμπριτζ 1983, σ. 19.

Οι απόψεις όμως που διατύπωσε ο E. P. Thompson για τον σχηματισμό της τάξης στο ξεχωριστό έργο *The Making of the English Working Class* (1963) άλλαξαν τον τρόπο με τον οποίο οι ιστορικοί σκέφτονταν το θέμα αυτό. Οι απόψεις του μπορούν να συνοψιστούν σε τέσσερα σημεία:

α) Ο άγγλος ιστορικός υποστήριξε ότι πάντα υπάρχει ένα στοιχείο ασυμφωνίας ανάμεσα στην κοινωνική ύπαρξη και στον τρόπο που αυτή ερμηνεύεται από την κοινωνική συνείδηση. Πού οφείλεται αυτή η ασυμφωνία; Οφείλεται στο γεγονός ότι η σύνδεση της ύπαρξης με τη συνείδηση είναι προϊόν της ανθρώπινης σύμβασης. Οι άνθρωποι ερμηνεύουν τις συνθήκες μέσα στις οποίες ζουν όχι πάντα με όρους κοινωνικούς, αλλά και πολιτιστικούς εθιμικούς³.

β) Η τάξη δεν είναι δεδομένη, αλλά προκύπτει από την «εμπειρία» που αποκτούν οι άνθρωποι από τις παραγωγικές σχέσεις. Με άλλα λόγια, η τάξη ως οργανωτική συλλογική ταυτότητα είναι καταρχήν κατακερματισμένη, διότι οργανώνεται από ανθρώπους που έχουν αποκτήσει διαφορετικές εμπειρίες από την καθημερινή ζωή και άρα έχουν διαφορετικές ατομικές πεποιθήσεις και προτιμήσεις. Έπειτα, υπάρχουν παράγοντες που αντιστρατεύονται την ενότητα αυτής της ταυτότητας: η ποιότητα της ηγεσίας, οι διαφορές του φύλου και της ειδικεύσεως, εθνικές και θρησκευτικές διαφοροποιήσεις, η αποτελεσματικότητα της καταστολής.

γ) Πότε σχηματίζεται η τάξη; Γράφει ο E. P. Thompson: «Η τάξη σχηματίζεται όταν κάποιοι άνθρωποι, ως αποτέλεσμα των κοινών εμπειριών τους (που κληρονομούν ή μοιράζονται), αισθάνονται και αρθρώνουν την ταυτότητα των συμφερόντων τους τόσο ανάμεσά τους όσο και έναντι των άλλων ανθρώπων των οποίων τα συμφέροντα είναι διαφορετικά (και συνήθως αντίθετα) από τα δικά τους...»⁴. Άρα δεν είναι η «αντικειμενική» ταυτότητα των συμφερόντων που σχηματίζει την τάξη, είναι η αίσθηση και η άρθρωση αυτής της ταυτότητας. Η τάξη λοιπόν είναι πρώτα από όλα συνείδηση. Όταν δεν υπάρχει συνείδηση, δεν υπάρχει τάξη. Το στρατηγικό πρόβλημα επομένως που αντιμετωπίζουν τα εργατικά κινήματα είναι αυτό της αντιπροσώπευσης: να επιτύχουν την ομοιογένεια σ' ένα κοινωνικά καθορισμένο μόρφωμα το οποίο δεν γνωρίζει καμιά στοιχειώδη ενότητα στη σφαίρα της συνείδησης. Η αίσθηση της ταυτότητας των συμφερόντων παραμένει πάντα μία δυνατότητα

3. E. P. Thompson, «The peculiarities of the English», στο: E. P. Thompson, *The poverty of theory and other essays*, Λονδίνο 1978, σ. 289-290 και E. P. Thompson, *Customs in common*, Λονδίνο 1991. Η Ellen Meiksins Wood, «Falling through the cracks: E. P. Thompson and the debate on base and superstructure», στο: Harvey Kaye και Keith McClelland (εκδ.), *E. P. Thompson. Critical perspectives*, Οξφόρδη 1990, σ. 125-152, συζητά την κριτική που άσκησε ο Thompson στο μοντέλο «δομή/υπερδομή».

4. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Λονδίνο 1981, σ. 9.

που εξαρτάται από την πολιτική κινητοποίηση, από τη δυνατότητα να καθοριστεί μία πρακτική ή ένα σύνολο θεσμών που θα συνδέει σε μία συνεκτική στρατηγική διαφορετικές επιθυμίες και επιδιώξεις. Η δόμηση και η οργάνωση των εμπειριών των ανθρώπων αποκτούν αυτόν τον προσανατολισμό μέσα από ένα λεξιλόγιο και ένα διανοητικό πλαίσιο με το οποίο η τάξη σκέφτεται και πραγματοποιεί την ενότητά της.

δ) Η τάξη για τον E. P. Thompson υπάρχει μόνον στο χρόνο, είναι σχέση που βασίζεται σε μοντέλα ιδεών και θεσμών τα οποία αποκτούν τη σημασία τους σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η τάξη ορίζεται από τους ανθρώπους καθώς ζουν την ιστορία τους, γνωρίζει χρονικές στιγμές που οργανώνεται και στιγμές που αποδιοργανώνεται, δεν υπάρχει με αμετάβλητα κοινωνικά χαρακτηριστικά στο διηνεχές. Το ζητούμενο επομένως είναι να αποκαλύψουμε τα στοιχεία που συνέχουν την αλλαγή, που μένουν ίδια ενώ οι θεσμοί αλλάζουν, ή που αλλάζουν ενώ είναι προφανής η συνέχειά τους. Η μελέτη της συγκρότησης των κοινωνικών ταυτοτήτων μέσα από τη γλώσσα θέτει, με αυτό το σκεπτικό, το πρόβλημα του χρόνου. Μελετώ τη γλώσσα σημαίνει ότι μελετώ τον τρόπο με τον οποίο οι ιδέες ενεργοποιούνται και επαναλειτουργούν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές για να εξηγήσουν την ατομική εμπειρία των ανθρώπων και να την αναδείξουν σε συλλογικά βιωμένη εμπειρία⁵.

Συμπερασματικά, ο Thompson παραδέχεται την επίδραση που ασκεί η κοινωνική πραγματικότητα στη συνείδηση χωρίς όμως να εξαρτά με άμεση σχέση τη μία από την άλλη, δεχόμενος τη σχετική αυτονομία της συνείδησης. Αρκετοί ιστορικοί ωστόσο φτάνουν να αρνούνται την ύπαρξη της πραγματικότητας ανεξάρτητα από τη σκέψη και τη γλώσσα, επομένως δεν δέχονται την επίδρασή της στη συνείδηση και ρίχνουν το βάρος στο ρόλο της σκέψης για την «κατασκευή» της γνώσης και της κοινωνικής πραγματικότητας. Παρακάτω θα παρακολουθήσουμε τη συζήτηση των ιστορικών πάνω σε αυτό το μετα-μοντέρνο θέμα μέσα από τις σελίδες του περιοδικού *Social History*. Πρώτα όμως ας ξεκαθαρίσουμε ορισμένα ζητήματα σχετικά με την μελέτη της γλώσσας από τους ιστορικούς.

---

5. E. P. Thompson, *The Making...*, ό.π., σ. 8-13. Οι σχετικές απόψεις του άγγλου ιστορικού σχολιάζονται, κριτικάρονται και αναπτύσσονται στους Geoff Eley, «Edward Thompson, social history and political culture: the making of the working-class public, 1780-1850», στο: Harvey Kaye και Keith McClelland (εκδ.), *E. P. Thompson...*, ό.π., σ. 12-49· William H. Sewell, Jr., «How classes are made: critical reflections on E. P. Thompson's theory of working-class formation», στο: Harvey Kaye και Keith McClelland (εκδ.), *E. P. Thompson...*, ό.π., σ. 50-77.

Η κοινωνική χρήση της γλώσσας

Η κοινωνική χρήση της γλώσσας αποτελεί βασική παραδοχή της γλωσσολογικής στροφής: η γλώσσα είναι φορέας κοινωνικών σχέσεων, λειτουργεί μέσα σε συγκροτημένες κοινωνίες και απηχεί την οργάνωσή τους⁶. Η γλώσσα όμως κάνει και κάτι παραπάνω: οργανώνει τον τρόπο που οι άνθρωποι, ως ομιλούντα υποκείμενα, αντιλαμβάνονται τις κοινωνικές σχέσεις μέσα στις οποίες ζουν. Η γλώσσα δεν αποτελεί απλή αντανάκλαση του πραγματικού κόσμου, αλλά μία δημιουργική διαδικασία κατασκευής νοήματος. Οι απόψεις αυτές ξεκινούν από το έργο του πατέρα της γλωσσολογίας Ferdinand de Saussure, και την προτεινόμενη από αυτόν διάκριση ανάμεσα στο σημαίνον και το σημαινόμενο. Ο ελβετός γλωσσολόγος διέκρινε σε κάθε λέξη δύο επίπεδα: τον ήχο (σημαίνον) και το νόημα (σημαινόμενο). Το πρώτο επίπεδο είναι η έκφραση της λέξης. Το δεύτερο απηχεί όχι το «πραγματικό» αντικείμενο που περιγράφεται, αλλά μία έννοια που σημαίνεται. Η σύνδεση ανάμεσα στη λέξη και στη σημαινόμενη έννοιά της είναι θέμα εθίμου και πρακτικής⁷. Έτσι μπορούν να υπάρχουν νοήματα πλήρως αντιληπτά χωρίς όμως να αναφέρονται σε κάποιο αντικείμενο. Επομένως οι άνθρωποι ως ομιλούντα υποκείμενα ξεκινούν μέσα από το λόγο (τις συμβάσεις που θέτει και τις διαθεσιμότητες που διαθέτει) και κινούνται από τον ήχο προς το νόημα και μόνον τότε, πάνω σε αυτήν την προϋπάρχουσα βάση, αναφέρονται στην πραγματικότητα (αν τους χρειάζεται), κατασκευάζοντας όμως μία μόνον εκδοχή ή ερμηνεία της από ένα σύνολο εναλλακτικών επιλογών⁸. Αυτή η παρατήρηση μας οδηγεί σε δύο καταρχήν συμπεράσματα: πρώτον, η πραγματικότητα είναι εκεί, υπάρχει ανεξάρτητα από τις ερμηνείες που μπορεί να λάβει· δεύτερον, η πραγματικότητα παραμένει συνεχώς έξω από το λόγο, έξω από την αναπαράστασή της, και δεν μπορεί να γνωσθεί ή να βιωθεί παρά μόνον μέσα από την γλώσσα η οποία την κατασκευάζει.

Από πού όμως προκύπτει η δυνατότητα των ομιλούντων υποκειμένων να επιλέγουν τα στοιχεία εκείνα που μέσω της γλώσσας συγκροτούν την ερμηνεία της πραγματικότητας; Οι άνθρωποι μιλούν και ακούν, γράφουν και διαβάζουν

6. Βλ. σχετικά P. Burke - R. Porter, *The social history of language*, Καίμπριτζ 1987 και R. Fowler - G. Kress, «Critical linguistics», στο: R. Fowler - G. Kress (εκδ.), *Language and control*, Λονδίνο 1978, σ. 185-213. Επίσης V. N. Volosinov (Bachtin), *Marxism and the philosophy of language*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1973 και Α. Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και ιδεολογία*, Αθήνα 1987.

7. F. de Saussure, *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, (ελληνική μετάφραση), Αθήνα 1979, σ. 99-104.

8. Anthony Easthope, «Romancing the Stone: history-writing and rhetoric», *Social History*, 18/2 (1993), σ. 235-249.

μέσα σε προϋπάρχουσες γλωσσικές κοινότητες. Ικανοποιούν τις νέες εκφραστικές ανάγκες τους επιλέγοντας από τις παλαιότερες (σημασιολογικές) χρήσεις της γλώσσας τους. Ο ίδιος ο Saussure παραδέχεται ότι η γλώσσα είναι προϊόν του παρελθόντος⁹ και η παραδοχή του αυτή θέτει το πρόβλημα του ιστορικού χρόνου στη χρήση της γλώσσας: κανένα λεκτικό σημείο δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί, δεν μπορεί να αποκτήσει νόημα, χωρίς να αναφέρεται σε κάτι προηγούμενό του. Το παρελθόν της γλώσσας επηρεάζει τις νέες χρήσεις της, η βιωμένη εμπειρία αποτελεί οργανικό στοιχείο της. Δεν πρόκειται όμως για το φαινόμενο που έχει περιγραφεί ως «φυλακή της γλώσσας»¹⁰. Διότι οι χρήστες της γλώσσας έχουν πάντα τη δυνατότητα να αναδιοργανώνουν τις συμβάσεις της λειτουργίας της και να προτείνουν λεκτικούς νεωτερισμούς που την αναδιαμορφώνουν. Οι νεωτερισμοί αυτοί αποτελούν την «πρώτη ύλη» νέων νοημάτων που είναι άμεσα διαθέσιμα στους χρήστες μόλις η συγκυρία γίνει ευνοϊκή. Η γλώσσα καθορίζει αυτό που μπορεί να ειπωθεί, αλλά και αυτό που λέγεται τροποποιεί την γλώσσα. Η γλώσσα λοιπόν οργανώνει και κατασκευάζει την καθημερινή εμπειρία των ανθρώπων σε δύο επίπεδα: εξηγεί συνεκτικά το παρελθόν και συγχρόνως αποτελεί μία δημιουργική προσπάθεια προσανατολισμένη στο μέλλον. Αυτό σημαίνει πως η κατασκευή της πραγματικότητας συμβαίνει, μόνο που δεν είναι αυθαίρετη, διότι επηρεάζεται από τα κοινωνικά δεδομένα, και λειτουργεί ως απάντηση, και συγχρόνως διαμόρφωση, του μεταβαλλόμενου κόσμου της εμπειρίας¹¹.

Ορισμένες επισημάνσεις ορολογίας

Η παραδοχή ότι η πραγματικότητα οργανώνεται και κατασκευάζεται μέσα από τη γλώσσα, μας οδηγεί σε ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με το περιεχόμενο και τη μέθοδο του ιστορικού έργου: τί μελετά ο ιστορικός και με ποιόν τρόπο;

Οι άνθρωποι του παρελθόντος ερμήνευαν την πραγματικότητά τους υιοθετώντας συγκεκριμένες γνωστικές κατηγορίες. Οι εμπειρίες τους φτάνουν ως εμάς μέσα από αυτές τις γνωστικές κατηγορίες. Επομένως ο ιστορικός δεν μελετά την πραγματικότητα καθαυτή, αλλά μία διανοητική στάση απέναντι σε αυτή την πραγματικότητα. Αναλύει τις γνωστικές κατηγορίες με τις οποίες οι άνθρωποι του παρελθόντος αντιλαμβάνονταν την ύπαρξή τους. Αυτές δεν

9. F. de Saussure, *Μαθήματα...*, ό.π., σ. 105-108.

10. Ενδεικτικά: Gabrielle Spiegel, «History, historicism and the social logic of the text in the Middle Age», *Speculum*, 65 (1990), σ. 59-86.

11. Βλ. σχετικά John Toews, «Intellectual history after the Linguistic Turn: the autonomy of meaning and the irreducibility of experience», *American Historical Review*, 92 (1987), σ. 879-907.

μένουν αναλλοίωτες στο χρόνο, αλλά γνωρίζουν τροποποιήσεις, αλλαγές, μετασχηματισμούς. Επομένως οι ερμηνευτικές παραδοχές του ιστορικού σχετίζονται με τον τρόπο της σκέψης των ανθρώπων του παρελθόντος και δεν πρέπει να θεωρούνται αμετάβλητες, διότι τελικά αφορούν τη διαδικασία οργάνωσης αυτής της σκέψης και όχι τις πραγματικές συνθήκες που αποδίδει. Μία παρατήρηση είναι αυτή.

Μία δεύτερη παρατήρηση αφορά τον τρόπο με τον οποίο ο ιστορικός διαβάζει το παρελθόν. Ο τρόπος της σκέψης του, οι κατηγορίες με τις οποίες αντιλαμβάνεται την ιστορική πραγματικότητα, ορίζονται από τον τρόπο που δομείται η γνώση της εποχής του. Ο ιστορικός μπορεί να καταλάβει και αυτός την πραγματικότητα που ζει, ή που τον ενδιαφέρει, μόνον μέσα από τη γλώσσα του. Η μελέτη του παρελθόντος είναι το σημείο που εφάπτεται ο πνευματικός ορίζοντας ο δικός του και των ιστορικών υποκειμένων: ο ιστορικός μελετά την γλώσσα των άλλων με σκοπό να ξανασκεφτεί τις σκέψεις τους, αλλά η γλώσσα στην οποία θα εκφράσει αυτές τις σκέψεις, αφού τις ξανασκεφτεί, θα είναι του ιστορικού και όχι των άλλων. Αυτό μπορεί να έχει σαν αποτέλεσμα να αποδίδονται σε κείμενα του παρελθόντος προθέσεις και νοήματα που οι συγγραφείς τους πιθανώς να μην είχαν¹².

Με δεδομένο αυτόν τον προβληματισμό, ποιό πρέπει να είναι το θεωρητικό ζητούμενο στη μελέτη του παρελθόντος; Η επιδίωξη έχει ήδη θεθεί: «να επεξεργαστούμε μία μέθοδο ανακατασκευής διανοητικών πεδίων, η οποία χωρίς να προδίδει την εποχή τους, μπορεί να αναγνωσθεί από την δική μας». Και ακόμη «να συνδυαστεί η μέθοδος αυτή με μία κριτική, η οποία θα ανιχνεύει και θα δείχνει τους περιορισμούς και τις δομές ισχύος που διέπουν και τροποποιούν την γνώση κάθε εποχής»¹³.

Η γλωσσολογική στροφή στην Ιστορία, μελετώντας τις γλωσσικές δομές, ενδιαφέρεται να δείξει τον τρόπο με τον οποίο παράγεται η γνώση μέσα από τη χρήση της γλώσσας. Τα υποκείμενα της ιστορίας είναι σκεπτόμενα. Η σκέψη τους δεν οργανώνεται τυχαία, αλλά με συγκεκριμένο κάθε φορά τρόπο. Για να μελετήσουμε τη σκέψη τους, πρέπει να μελετήσουμε τον τρόπο που εκφράζονται και το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκφράζονται. Ή αλλιώς, τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατασκευάζουν και μεταδίδουν νόημα, κατανοούν και διαμορφώνουν την εμπειρία τους. Τα κλειδιά που έχει ο ιστορικός για να ξεκλειδώσει την πόρτα του νοήματος είναι κυρίως γλωσσικού χαρακτήρα: η μελέτη της γλώσσας (οι κανόνες, η διάχυση, η πρόσληψή της) και

12. A. Pagden, «Introduction», στο: Anthony Pagden (εκδ.), *The languages of political theory in early-modern Europe*, Καμπριτζ 1987, σ. 1-17.

13. Α. Λιάκος, «Παντελής Πουλιόπουλος: πώς εγγράφεται η θεωρία στην κοινωνία;», *Τα Ιστορικά*, 18/19 (1993), σ. 241-254.

της λεκτικής πράξης (οι κανόνες της γλώσσας σε λειτουργία). Πρόκειται δηλαδή για μία ιστορία που διαμορφώνεται από την αλληλεπίδραση της λεκτικής πράξης και των κανόνων της γλώσσας (με την ορολογία του F. de Saussure: parole και langue). Αυτό σημαίνει ότι για να μετατραπεί η σκέψη σε ιστορία πρέπει πρώτα να γίνει λόγος (discourse), και τότε αυτή η ιστορία μπορεί να μελετηθεί ως αλληλεπίδραση των parole και langue.

Πώς συγκροτείται ο λόγος των κοινωνικών υποκειμένων; Οργανώνεται με την αλληλεπίδραση τριών παραγόντων. Ο πρώτος παράγοντας είναι δομικός. Η έννοια «γλώσσα» έχει πολλές σημασίες και η δική μας αναφορά προφανώς δεν γίνεται αδιάκριτα σε οποιαδήποτε γλώσσα (εθνική ή άλλη). Όταν μιλούμε λ.χ. για «γλώσσα της πολιτικής», κάτι άλλο έχουμε στο μυαλό μας. Ενδιαφερόμαστε για συγκεκριμένα ιδιώματα, ρητορείες, εξειδικευμένα λεξιλόγια και γραμματικές, τρόπους ομιλίας και έκφρασης που διαμορφώνουν ξεχωριστές «γλώσσες» (πολιτική, ταξική, φιλελεύθερη). Οι γλώσσες αυτές γίνονται αμέσως αντιληπτές ως τέτοιες από τα μέλη της ομάδας που τις χρησιμοποιεί, διότι συνδέουν τις δραστηριότητές τους με τις θεσμικές πρακτικές στις οποίες εμπλέκονται. Ο δεύτερος παράγοντας περιλαμβάνει την πράξη της ομιλίας (parole): είναι η εφαρμογή στην πράξη αυτών των λεξιλογίων τα οποία τροποποιούνται ή μετασχηματίζονται κατά τη διάρκεια της χρήσης τους, ανάλογα με τις ανάγκες των υποκειμένων. Οφείλω όμως να ξεκαθαρίσω αυτό το σημείο: ο ιστορικός ενδιαφέρεται να μελετήσει τις γλώσσες μέσα στις οποίες πραγματοποιείται η ομιλία, όχι την ομιλία που πραγματοποιείται μέσα στις γλώσσες. Στη δική μας μελέτη η γλώσσα ενδιαφέρει για τα περιεχόμενά της, για τα νοηματικά της συμφραζόμενα. Η σημασία δηλαδή του δομικού παράγοντα στη συγκρότηση του λόγου είναι ιδιαίτερα σημαντική. Ο τρίτος παράγοντας είναι το παρελθοντικό πνεύμα της γλώσσας, η βιωμένη εμπειρία, που επηρεάζει το γλωσσικό παρόν των υποκειμένων. Οι αλλαγές και οι τροποποιήσεις στα δεδομένα της γλώσσας κατά τη λεκτική πράξη επηρεάζονται από παρελθούσες χρήσεις της γλώσσας και νοήματα αρθρωμένα από την προηγούμενη εμπειρία των χρηστών. Λόγος λοιπόν είναι η συγκεκριμένη χρήση των στοιχείων της κάθε «γλώσσας» από τα ομιλούντα υποκείμενα. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του λόγου των κοινωνικών υποκειμένων είναι ο θεσμικός χαρακτήρας των γλωσσικών στοιχείων που τον συγκροτούν: λειτουργούν έτσι ώστε να αρθρώνουν την σκέψη και την ομιλία με έναν συγκεκριμένο τρόπο και να αποκλείουν την δυνατότητα, εν μέρει τουλάχιστον, να αρθρωθούν αυτές με άλλους τρόπους. Η θεσμική αυτή χρήση παρέχει το διανοητικό πλαίσιο μέσα από το οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και ορίζουν τη θέση τους στον κόσμο. Υπάρχουν πολλοί λόγοι διαθέσιμοι σε μία κοινωνία (ταξικός, εθνικιστικός, πολιτικός), επειδή υπάρχουν πολλές γλώσσες που τους υποστηρίζουν. Αυτοί οι αντιτιθέμενοι λόγοι όχι μόνον συνυπάρχουν στην ίδια ομάδα

ανθρώπων (όπως κι αν ορίζεται αυτή), αλλά και στο ίδιο ανθρώπινο μυαλό. Ο ταξικός λόγος λ.χ. δεν παραμένει αναγκαστικά ο κυρίαρχος λόγος των εργατών. Ποιός λόγος θα επικρατήσει εξαρτάται από τις μεταβαλλόμενες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συγκυρίες¹⁴.

Ο ιστορικός μελετά τις γλώσσες που συγκροτούν τον λόγο των κοινωνικών υποκειμένων μόνον στην γραπτή τους μορφή, μέσα από τις πηγές. Ένα κείμενο μάλιστα μπορεί να συνδυάζει ποικιλία τέτοιων γλωσσών αναπτύσσοντας συνδυασμούς τους. Σε ποία κείμενα όμως μπορούν να μελετηθούν αυτές οι γλώσσες; Ένα σημαντικό πρόβλημα που θέτει στον ιστορικό η γλωσσολογία είναι αυτό της αντιπροσωπευτικότητας των πηγών: πόσο αντιπροσωπευτικές για την εποχή τους είναι οι πηγές που χρησιμοποιεί ο ιστορικός¹⁵; Ορισμένες κατηγορίες πηγών θεωρήθηκαν προνομιακές για την εργασία του: επίσημα κρατικά αρχεία, αρχεία τραπεζών ή προσωπικοτήτων. Η σκέψη όμως των ιστορικών υποκειμένων διαχέεται σε ένα πλήθος γραπτά κείμενα που περιλαμβάνουν όλες τις μορφές της γραπτής παραγωγής: από τα γκράφιτι των τοίχων μέχρι τις επίσημες κυβερνητικές ανακοινώσεις, από τα προσωπικά ημερολόγια μέχρι τις εγκυκλοπαίδειες, από τις εφημερίδες και τα φειγ-βολάν μέχρι τα μεγάλα έργα της λογοτεχνίας. Κάθε είδος κειμένου μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν πηγή μιας ιστορικής περιόδου, αλλά και σαν αντικείμενο, αυτό το ίδιο, της ιστορικής έρευνας. Η ενθάρρυνση της μελέτης των νοηματικών και γλωσσικών περιεχομένων της γραπτής παραγωγής έδωσε τη δυνατότητα σε ιστορικούς να μελετήσουν διάφορα θέματα στη βάση αυτών των διακεκριμένων γλωσσών, όπως «οι γλώσσες της πολιτικής θεωρίας», «οι γλώσσες της τάξης», «η γλώσσα του συνδικαλισμού»¹⁶.

Η πολιτική του λόγου

Τί επιδιώκει ο ιστορικός που θέλει να μελετήσει τον θεσμικό λόγο των υποκειμένων; Η απάντηση στο ερώτημα αγγίζει τον πυρήνα της διανοητικής ερ-

14. J. G. A. Pocock, «The concept of a language and the *metier d'historien*: some considerations on practice», στο: Anthony Pagden (εκδ.), *The languages of political theory in early-modern Europe*, Καίμπριτζ 1987, σ. 19-38.

15. Ενδεικτική αναφορά στον σχετικό προβληματισμό μπορεί να δει κανείς: Hayden White, *The content of the form*, Βαλτιμόρη και Λονδίνο 1985· D. Attridge, G. Bennington, R. Young, *Post-structuralism and the question of history*, Καίμπριτζ 1987· D. LaCapra, *Rethinking intellectual history: Texts, contexts, languages*, Νέα Υόρκη 1988 και P. Corfield (εκδ.), *Language, history and class*, Οξφόρδη 1991.

16. A. Pagden, *The languages of political theory...*, ό.π.: G. Stedman-Jones, *Languages of class. Studies in English working class history 1832-1982*, Καίμπριτζ 1983· K. Φουντανόπουλος, «Η γλώσσα του συνδικαλισμού. Τα καταστατικά των εργατικών σωματείων της Θεσσαλονίκης 1914-1936», *Τα Ιστορικά*, 18/19 (1993), σ. 205-226.

γασίας της ιστορίας. Σκοπός μας είναι να καταλάβουμε τις συνέχειες και τις ρήξεις της κοινωνικής και πολιτικής εξέλιξης, πώς συμβαίνει εν τέλει η ιστορική αλλαγή. Η μελέτη του θεσμικού λόγου των υποκειμένων, στρέφοντας την προσοχή της στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα αυτά αντιλαμβάνονται την ύπαρξή τους και οργανώνουν την συνείδησή τους, είναι στην ουσία μελέτη της ίδιας της πολιτικής δράσης των ανθρώπων, του τρόπου με τον οποίο ο λόγος τους οργανώνει και αποδιοργανώνει τις κοινωνικές συλλογικότητες.

Το βασικό ζητούμενο της συζήτησης που διεξάγεται στο περιοδικό *Social History* απηχεί την προβληματική που ανέπτυξα ως εδώ. Ειδικότερα, προσπαθεί να διευκρινήσει τη σχέση του πολιτικού λόγου των ιστορικών υποκειμένων με τα κοινωνικά δεδομένα της ύπαρξής τους. Δύο απόψεις έχουν εκφραστεί σχετικά. Και οι δύο δέχονται ότι δεν υπάρχει αναγκαστική αντιστοιχία ανάμεσα στο «οικονομικό» και στο «πολιτικό» και αποσυσχετίζουν από τα κοινωνικά δεδομένα τη δυνατότητα της γλώσσας να οργανώνει ανάγκες και αιτήματα. Η πρώτη άποψη παραδέχεται έναν εξουσιαστικό ρόλο της γλώσσας επάνω στη σκέψη των ανθρώπων. Η γλώσσα θεωρείται αυτόνομη πηγή ιδεών και νοημάτων, από την οποία αντλούν τα ομιλούντα υποκείμενα και διαμορφώνουν την πραγματικότητά τους αναγκαστικά με τον τρόπο που υποδεικνύει αυτή, χωρίς να έχουν την δυνατότητα διαφορετικής επιλογής. Αυτήν την άποψη παραδέχεται ο Gareth Stedman-Jones μελετώντας τον λόγο του Χαρτισμού, της πιο σοβαρής πολιτικής έκφρασης της εργατικής τάξης στην Αγγλία στις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 19ου αι.

Ο άγγλος ιστορικός ξεκίνησε απορρίπτοντας κάθε αυτόματη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα του ταξικού ανταγωνισμού που ανέπτυξε το κίνημα του Χαρτισμού και στην κοινωνική και οικονομική δυσαρέσκεια με την οποία εξηγούνταν συνήθως το κίνημα αυτό. Έτσι στράφηκε στη μελέτη των συμφραζομένων της γλώσσας, στα νοήματα που μετέφερε αυτή. Έδειξε ότι το κυριότερο στοιχείο στο λόγο του Χαρτισμού ήταν πολιτικό και όχι οικονομικό, γιατί είχε την καταγωγή του σε παλαιότερες μορφές ριζοσπαστισμού που χρονολογούνταν από τον 17ο αι. και συνεπώς προηγούνταν από τους κοινωνικούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς που σχετίζονταν με την εκβιομηχάνιση. Έδειξε ακόμη πως οι Χαρτιστές θεωρούσαν την συγκέντρωση της πολιτικής εξουσίας στα χέρια των διεφθαρμένων ως τη βασικότερη αιτία της λαϊκής καταπίεσης. Ο Χαρτισμός, σύμφωνα με τον Stedman-Jones, ήταν πάνω από όλα αγώνας για την πολιτική εξουσία. Η γλώσσα του ήταν ένα «λεξιλόγιο πολιτικού αποκλεισμού όποια κι αν ήταν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά αυτών που αποκλείονταν». Συνεπώς «δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι η ιδεολογία μιας συγκεκριμένης τάξης». Οι χαρτιστές στράφηκαν εναντίον των μεσαίων τάξεων όχι εξαιτίας των οικονομικών προνομίων που είχαν αυτές, αλλά εξαιτίας του ανήθικου και εγωιστικού τρόπου με τον οποίο ασκούσαν την πολιτική δύναμή

τους για να εμποδίσουν την «δίκαιη αμοιβή της εργασίας». Η κρίσιμη ταξινόμηση που έκανε ο Χαρτισμός λοιπόν «δεν ήταν ανάμεσα σε τάξεις ανώτερες και τάξεις που τις εκμεταλλεύονταν με την οικονομική σημασία του όρου, αλλά ανάμεσα σε ευνοημένους και θύματα της πολιτικής διαφθοράς και του μονοπωλίου της πολιτικής εξουσίας». Η λύση σε αυτό το πολιτικό πρόβλημα ήταν η επέκταση του δικαιώματος ψήφου στο «λαό». Το ταξικό λεξιλόγιο του Χαρτισμού βρήκε τα νοήματά του μέσα από αυτόν τον πολιτικό αποκλεισμό και την καταπίεση παρά μέσα από τις κοινωνικές ταξινομήσεις της βιομηχανικής κοινωνίας¹⁷.

Η δεύτερη άποψη έχει υποστηριχθεί κυρίως από τον Patrick Joyce. Αυτός, αντίθετα με τον Stedman-Jones, υποστηρίζει ότι η προσοχή μας πρέπει να στραφεί στον τρόπο με τον οποίο τα ιστορικά υποκείμενα καταλαβαίνουν την οργάνωση της κοινωνίας τους. Δέχεται πως οι άνθρωποι δεν γνωρίζουν κανένα περιορισμό στην οργάνωση της πραγματικότητάς τους, την οποία κατασκευάζουν και ανακατασκευάζουν συνεχώς. Δεν πιστεύει ότι η συνείδηση των μελών μιας τάξης εμφανίζεται από τη βιωμένη εμπειρία των συνθηκών ύπαρξης, διότι αυτή δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή έξω από το λόγο. Έτσι τα κοινωνικά υποκείμενα συγκροτούν την ταυτότητά τους μόνον μέσα από το λόγο. Επειδή όμως υπάρχουν πολλοί λόγοι διαθέσιμοι σε μία κοινωνία που συγκρούονται μεταξύ τους, είναι πολλά και τα νοήματα που υπάρχουν για τις έννοιες που αναπτύσσει ο κάθε λόγος. Και οι λόγοι σημαίνουν συχνά διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικούς ανθρώπους. Με αυτό το σκεπτικό, εστιάζει το ενδιαφέρον του στους διάφορους λόγους που ήταν κεντρικοί στην ζωή των άγγλων εργατών του 19ου αι. Μελετώντας εθιμικές πρακτικές, τραγούδια, συμβολικές συμπεριφορές, ο Joyce στρέφει την προσοχή του σε αυτό που ονομάζει «σημειολογία της κοινωνικής οργάνωσης», για να συμπεράνει πως το κυρίαρχο στοιχείο στο λόγο των εργατών δεν είναι ταξικό, αλλά αφορά τη ρητορεία για τον «λαό». Με αυτό το σκεπτικό, ο Joyce αντιμετωπίζει την τάξη λιγότερο ως αντικειμενική πραγματικότητα και περισσότερο ως κοινωνική κατασκευή που οργανώνεται με τρόπο διαφορετικό από διαφορετικά κοινωνικά υποκείμενα. Η κατηγορία της «εμπειρίας» δεν προηγείται από τη γλώσσα, δεν αποτελεί οργανικό στοιχείο της, αλλά αντίθετα οργανώνεται από τη γλώσσα. Τα ταξικά ή άλλα συμφέροντα δεν ορίζονται από τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες ύπαρξης των εργατών, αλλά κατασκευάζονται μαζί με τις κοινωνικές ταυτότητες από το λόγο¹⁸.

17. G. Stedman-Jones, «Rethinking Chartism», στο: G. Stedman-Jones, *Languages of class...*, ό.π., σ. 90-178. Βλ. ακόμη Jonathan Lawrence και Miles Taylor, «The poverty of protest...», ό.π., σ. 1-16, οι οποίοι υποστηρίζουν και διευκρινίζουν τα επιχειρήματα του Stedman-Jones.

18. P. Joyce, «The imaginary discontents of social history», *Social History*,

Η άποψη του Joyce, παρά τις ομοιότητες που έχει με την άποψη του Stedman-Jones, διαφέρει από αυτήν στον τρόπο με τον οποίο χειρίζεται τη γλώσσα. Ο Stedman-Jones εστιάζει την προσοχή του στα φορμαλιστικά χαρακτηριστικά των πολιτικών γλωσσών μελετώντας μόνον τα έντυπα κείμενα και τις πολιτικές ιδέες. Ο Joyce αντιλαμβάνεται τη γλώσσα με την ευρύτερη έννοια ενός συστήματος σημείων που περιλαμβάνει λεκτικούς και μη-λεκτικούς τρόπους επικοινωνίας και που ο καθένας μπορεί να χειριστεί διαφορετικά, σε διαφορετικές στιγμές και περιστάσεις. Με τον τρόπο αυτό όμως αρνείται κάθε έννοια αιτιακής προτεραιότητας στη γλώσσα υποβιβάζοντας την ιστορία σε απλή περιγραφή ανεξέλεγκτων, σχετικής αξίας και ίδιας σημασίας δυνάμεων. Οι κοινωνικές δυνάμεις κατασκευάζονται μόνον μέσα από τη θεωρία/γλώσσα οδηγώντας σ' ένα θεωρητικό καταναλωτισμό που δεν γνωρίζει κανέναν εξωτερικό, εμπειρικό έλεγχο¹⁹.

Ο Stedman-Jones είναι προσεκτικότερος σε αυτό το θέμα. Ενδιαφέρεται για την συγκρότηση των πολιτικών γλωσσών και τον τρόπο που εκφράζουν τους ανθρώπους χωρίς όμως να ενδιαφέρεται για τους θεσμικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς όρους με τους οποίους παράγονται τελικά τα νοήματα. Σε αυτό το σημείο εστιάζεται η κριτική που έχει ασκηθεί στις απόψεις του. Η χρονική προτεραιότητα του ριζοσπαστικού λόγου των Χαρτιστών έναντι των κοινωνικών δεδομένων της βιομηχανικής κοινωνίας τον πείθει για την λογική και αιτιακή προτεραιότητα της γλώσσας σε σχέση με τις πολιτικές ταυτίσεις που αρθρώνει. Η γλώσσα «προδιαγράφει» και «δημιουργεί» τις ανάγκες και τις απαιτήσεις του ατόμου τις οποίες κατόπιν «ενορχηστρώνει»²⁰. Οι πολιτικές ταυτίσεις παράγονται μέσα στον κύκλο του λόγου και συνεπώς δεν χρειάζεται να συσχετιστούν οι πολιτικές ιδέες του Χαρτισμού με το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο απέκτησαν την λαϊκή τους υποστήριξη. Αν ο ιστορικός θέλει να καταλάβει το κίνημα του Χαρτισμού, μπορεί απλά να διαβάσει τα κείμενα του κινήματος αυτού μελετώντας τις συστηματικές σχέσεις ανάμεσα στους όρους και τις προτάσεις μέσα στο πλαίσιο του λόγου. Η γλώσσα αυτονομείται και μετατρέπεται σε αρχείο μέσα στο οποίο ο ιστορικός μπορεί να

18/1 (1993), σ. 81-85. Συνολικότερες απόψεις για τη συγκρότηση της τάξης αναπτύσσονται στο έργο του *Visions of the People: industrial England and the question of class*, Καίμπριτζ 1991. Τις θέσεις του Joyce υποστηρίζει και ο James Vernon, «Who's afraid of the "linguistic turn"?,...», ό.π., σ. 81-97, ενώ αντίστοιχες έχει εκφράσει και η Joan W. Scott, *Gender and the politics of history*, Νέα Υόρκη 1988, για τη συγκρότηση του «φύλου» ως ανδρικής κατηγορίας δίπλα σε αυτήν της «τάξης».

19. Για την κριτική που έχει ασκηθεί στις απόψεις του P. Joyce βλ. Neville Kirk, «History, language, ideas and post-modernism: a materialist view», *Social History* 19/2 (1994), σ. 221-240.

20. G. Stedman-Jones, *Languages of class...*, ό.π., σ. 21, 24.

βρει τα στοιχεία που τον ενδιαφέρουν σχετικά με τις λαϊκές πεποιθήσεις και κινητοποιήσεις. Διότι οι αντιλήψεις, οι ιδέες, οι λέξεις υποτίθεται ότι είναι οι πηγές της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας και άρα προς τα εκεί πρέπει να στραφεί το ενδιαφέρον μας²¹.

Τελικά, μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποιο συμπέρασμα για τον τρόπο που οργανώνονται οι κοινωνικές συλλογικότητες μέσα στον πολιτικό λόγο; Μπορούμε να παραδεχτούμε καταρχήν ότι οι ιδέες ενδιαφέρουν τον ιστορικό, ότι η ύπαρξη μιας μακράς παράδοσης πολιτικού ριζοσπαστισμού και η θεσμική της έκφραση είναι σημαντικά στοιχεία ενός πολιτικού κινήματος, εκείνο όμως που έχει σημασία είναι το θέμα της αντιπροσώπευσης, το πώς και το γιατί οι ιδέες αυτές αποκτούν μεταβαλλόμενη σημασία σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Ιδέες κυκλοφορούν πολλές μεταξύ των ανθρώπων, μόνο μερικές όμως επιλέγονται από τα πολιτικά κινήματα για να αποτελέσουν τη βάση της συλλογικής ταυτότητας, μόνο μερικές γίνονται ιδεολογία. Σε αυτό το πλαίσιο, μπορούμε να συμφωνήσουμε ότι η πολιτική γλώσσα είναι πάντα σχετικά αυτόνομη απέναντι στις κοινωνικές ταυτότητες που ισχυρίζεται ότι αντιπροσωπεύει. Η ασυνέχεια αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι η σύνδεση ανάμεσα σε αυτό που λέγεται και σε αυτό που σημαίνεται είναι προϊόν της ανθρώπινης σύμβασης και επηρεάζεται από τη βιωμένη εμπειρία του παρελθόντος. Η επιλογή όμως εκείνων των στοιχείων του παρελθόντος που θα αναδειχθούν κυρίαρχα στο θεσμικό λόγο εξαρτάται από τις μεταβαλλόμενες οικονομικές και κοινωνικές συγκυρίες. Με αυτό το σκεπτικό, η πολιτική και κοινωνική αλλαγή γίνεται πολυεπίπεδη και σύνθετη: οι διαφορές των φύλων, η εργασία, η οικογένεια, οι ταξικές σχέσεις, η οργάνωση του κράτους και τα πολιτικά συστήματα αλλάζουν με τρόπο ασυνεχή και περίπλοκο περνώντας από φάσεις σύγκλισης και απόκλισης των στοιχείων που κάθε φορά τα προσδιορίζουν.

Αν όμως οι κοινωνικές ταυτότητες αλλάζουν με αυτόν τον τρόπο, τί μπορούμε να εννοούμε μιλώντας για δημιουργία ή όχι εργατικής τάξης; Ας ξεκαθαρίσουμε αυτό το σημείο. Δημιουργία της εργατικής τάξης σημαίνει δημιουργία συνείδησης: η εργατική τάξη έχει καθορίσει τον εαυτό της ως τάξη, τον έχει διακρίνει από άλλες τάξεις, έχει αναπτύξει μία διακριτή κριτική της καπιταλιστικής κοινωνίας. Με άλλα λόγια έχει αναπτύξει έναν ταξικό λόγο. Ο λόγος αυτός συγκροτεί μία πολιτιστική και θεσμική συλλογικότητα, το εργατικό κοινό, οι αντιλήψεις του οποίου δοκιμάζονται και έρχονται σε αντίθεση με τις αντιλήψεις του κυρίαρχου λόγου (ή των κυρίαρχων λόγων) της κοινω-

---

21. Για την κριτική που έχει ασκηθεί στον Stedman-Jones βλ. R. Gray, «The deconstruction of the English working class», *Social History*, 11/3 (1986), σ. 363-373, και κυρίως D. Mayfield και S. Thorne, «Social history and its discontents...», ό.π., σ. 165-188.

νίας. Το κοινό αυτό εμφανίζεται με τη δράση δύο παραγόντων: ο λόγος αφενός ομογενοποιεί ένα κοινωνικό σύνολο που χαρακτηρίζεται από αντιφάσεις. Τα στοιχεία της αντίφασης (διαφορετικές ιδεολογικές επιδράσεις, ανόμοια πολιτιστικά και εθιμικά στοιχεία) επιλέγονται και διαπλέκονται έτσι ώστε να αποτελέσουν μία ενιαία κοσμοαντίληψη, μία ενιαία θεώρηση των σχέσεων εξουσίας σε μία κοινωνία. Αφετέρου ο λόγος οργανώνει μία συνειδητή και αντιθετική στάση της νέας εργατικής παρουσίας απέναντι στις δοσμένες κοινωνικές σχέσεις. Η ιδέα της εμφάνισης ενός κοινού συνειδητά ανεξάρτητου και διακριτά εργατικού απαιτεί ανεπτυγμένη αντίληψη της πολιτικής οργάνωσης και της εξουσίας σ' ένα κράτος, δηλαδή ένα συγκροτημένο και συγκεκριμένο προσανατολισμό προς το σύστημα σαν σύνολο, είτε μέσα στους υπάρχοντες θεσμούς είτε σαν πρόκληση σε αυτούς. Την ίδια στιγμή, το εργατικό κοινό έχει αναπτύξει εργατικό κίνημα: έχει συγκεκριμένους θεσμούς οι οποίοι κινητοποιούν τους εργάτες σε αγώνες. Μέσα σε αυτούς τους θεσμούς αναπτύσσεται η μαχητικότητα της εργατικής τάξης και διαδίδεται ο λόγος της. Και ήταν οι ιδέες που περιείχε αυτός ο λόγος οι οποίες διαμόρφωναν και έδιναν ώθηση στο εργατικό κίνημα. Οι ιδέες αυτές αποδείχτηκαν αξιoσημείωτα διαρκείς και όχι εύκολα ανατρέψιμες. Οι ταξικοί θεσμοί μπορούσαν να αποδιοργανωθούν ή να ατονήσουν, το μαζικό κίνημα να νικηθεί ή να πέσει σε απάθεια. Οι διανοητικοί όμως μετασχηματισμοί του ταξικού λόγου ήταν λιγότερο ευάλωτοι, γιατί μπορούσαν να διατηρηθούν από τους συνδικαλιστές, από τον τύπο ή στη μνήμη πολλών εργατών. Έτσι ήταν αμέσως διαθέσιμοι μόλις η συγκυρία ήταν ευνοϊκή, αποτελώντας την «πρώτη ύλη» για την αναδιοργάνωση αυτού του εργατικού κοινού²².

Επίλογος

Τί επιδιώκει τελικά ο ιστορικός που μελετά τους τρόπους κατασκευής του νοήματος στα κείμενα που τον ενδιαφέρουν; Σκοπός του είναι να αντιληφθεί το κοινωνικό ως εμπειρία που συγκροτείται και βιώνεται μόνον μέσα από το θεσμικό λόγο των υποκειμένων. Δεχόμενοι το κοινωνικό ως εμπειρία, θέτουμε το ζήτημα της ιστορικότητας των αναλυτικών κατηγοριών της κοινωνικής ιστορίας. Το κράτος, η τάξη, οι γυναίκες, οι πολίτες, η φτώχεια, η ίδια η έννοια της κοινωνικής ιστορίας είναι ρευστές ιστορικές κατηγορίες, διαδικασίες που σχετίζονται με την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα, λει-

22. William H. Sewell, Jr., *Work and revolution in France. The language of labor from the Old Regime to 1848*, Καίμπριτζ 1980 και του ίδιου, «How classes are made...», ό.π., σ. 68-71. Ειδικότερα για το θέμα της εμφάνισης και συγκρότησης του εργατικού κοινού βλ. Geoff Eley, «Edward Thompson, social history and political culture...», ό.π.

τουργούν ως απάντηση σε αυτήν και οργανώνουν τις συλλογικές ταυτότητες με διαφορετικούς όρους κάθε φορά και στη βάση διαφορετικών εστιών σύγκλισης. Οι οικονομικές διαδικασίες και οι κοινωνικές συνθήκες ύπαρξης παίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων, αλλά ως εμπειρίες που απαιτούν απάντηση παρά που καθορίζουν το ποιά θα είναι αυτή η απάντηση.